

[0648] DE ALDFRYSKE PEARFORMULE *FRY ENDE FREESK*

Yn it biedwurd "leaver dea as slaaf" wurdt, lykas bekend, de frijheidsleafde fan 'e Friezen ta útdrukking brocht. Troch in stúdzje fan Bülck binne wy goed ynlochte oer it komôf fan dat grutske frijheidsparoal.¹ Dat giet nèt werom op in Aldfrysk foarbyld, is sels - yn 'e tsjintwurdige foarm - net âlder as de njoggentjinde ieu. In frijheidsdevys mei gâns âlder brieven is de alliterearjende pearformule "Frysk en frij", dy't al yn it Aldfrysk brûkt waard, al wie de folchoarder fan 'e beide eigenskipswurden doe wol krekt oarsom ("fry ende freesk").

Der is nei dizze nijsgjirrige pearformule noch net folle ûndersyk dien.² It iennichste dat it neamen wurdich is, binne in behindich artikel fan De Vries en in stikmennich observaasjes yn in publikaasje fan Meijering.³ Lêstneamde skriuwer jout net allinne frijwat foarbylden fan it brûken fan 'e formule, dêrûnder ek ien yn it Middelleechdútsk, mar hy komt ek ta de opfallende konstataarring dat de ferbining "fry ende freesk" yn guon gefallen substantivyske wearde hat.

Yn it hjir folgjende artikel wurdt besocht om andert te jaan op 'e fraach yn hokfoar tiid en troch wa't de formule "fry ende freesk" brûkt waard, wat der mei bedoeld waard en hoe't de foarming derfan yn 'e wurken gien wêze kin. Dêrta haw ik alle fynplakken fan dat wurdpear byinoarswile (ek yn Middelnederlânske en Middelleechdútske foarm, alhoewol't dêr faaks noch wol mear fan boppe wetter helle wurde kinne).

Ik ha de fynplakken fan it wurdpear dat ús hjir dwaande hâldt, dêrnei yn fiif skiften ûnderbrocht, te witten in skift syndrjochtteksten út Westerlauwersk Fryslân, in skift Grinzer teksten, in skift Eastfryske teksten, in skift teksten fan lânfredes út Westerlauwersk Fryslân en in skift ferskaat út Westerlauwersk Fryslân (sj. bylage).

Yn it earste skift wurdt de formule "fry ende freesk" predikatyf brûkt en wol om in tal kwaliteiten oan te tsjuten dêr't de deken en de syndtsjûgen ("eedsuaren") oan foldwaan moatte. It komt der op del dat wa't foar deken of syndtsjûge yn 'e beneaming komme wol, as frije berne en boppedat in Fries wêze moat. De twa eleminten yn it wurdpear "fry ende freesk" slane dus respektivelik op 'e juridyske status⁴ en de "Volkszugehörigkeit" fan 'e persoanen dêr't it oer giet. It is oannimlik dat it brûken fan 'e formule yn 'e twa redaksjes fan it syndrjocht foar it dekanaat Boalsert, dy't oant yn 'e fyftjinde ieu rikke, weromgeane op it Westerlauwerske Syndrjocht, ien fan 'e âldste Fryske rjochtsboarnen (alfte ieu of sels noch earder).

It nijsgjirrige fan 'e teksten fan it twadde skift is dat dy komme út oerienkomsten dy't boargemasters en rie fan 'e net-Fryske stêd Grins ôfsletten ha, yn 'e regel mei Fryske gebieten, mar ien kear ek mei in Saksyske streek

(Westerwolde). Ek de bekende bûnen fan Grins mei de Ommelannen út 1473 en 1482 (it lêste soe oan 1575 ta fan krêft bliuwe) hearre yn dy rige thús. De stikken út dat skift beslane sa likernôch de hiele fyftjinde ieu (1415-1493). De wurden "fry ende freesk" wurde hjirre hyltiten brûkt yn ferbining mei it tiidwurd "beskermje" (ien kear tagelyk mei "hâlde"). It giet derom dat de partijen meiïnoar "fry ende freesk" tsjin "frjemde hearen" beskermje wolle; oars sein, hja wolle de Fryske frijheid, te ferstean as de frijheid fan 'e hearskippij fan frjemde (lês: bûtelânske) lânshearen, ferdigenje. Yn ien gefal (IIa) wurdt sein dat dy beskerme wurde moat tsjin de Eastfryske lânsaadling Keno tom Brok (gjin bûtelanner dus) en alle "Dútske" hearen. Yn 'e oare stikken wurde gjin nammen neamd, mar wurdt gauris de omskriuwing "Dútske en suderske hearen" brûkt. Dat is in hiel nijsgjirrige oantsjutting, want fan "sutherna here" (inkeldtal) is ek al sprake yn 'e Magnuskerren (12te/13de ieu), wylst yn ien fan 'e ferzys fan 'e Oerkerren (selde tiid) fan 'e "sutherna sereda herum" praat wurdt.⁵ Yn 'e teksten IIc-j (út 'e jierren 1416-1482) sille mei dy "suderske hearen", nei't oannommen wurde mei, de greven fan Hollân en dy har opfolgers (sûnt 1433), de hartoggen fan Bourgondië, bedoeld wêze. By "Dútske hearen" moat faaks tocht wurde oan lânshearen út eastliker kontreien dy't in bedriging foar de Fryske frijheid foarmen, lykas de biskoppen fan Munster en de greven fan Oldenburg.

It tredde skift bestiet út mar twa teksten. Fan belang binne dy lykwols àl, want dêrmei is attestearre dat de formule "fry ende freesk" ek eastlik fan 'e Iems brûkt waard. Yn it letter as Frijheidsbûn oantsjutte stik út 1430 wurdt de twaslach "fry ende freesk" twaris brûkt, hyltiten wer yn ferbining mei it tiidwurd "beskermje" (ien kear tagelyk mei "bystandich wesen", wat likernôch itselde wêze sil as "helpe"). Der wurdt, oars as yn 'e teksten út skift II, net by sein tsjin wa't de frijheid beskerme wurde moat. Opfallend is dat de formule as "fry freesch" jûn wurdt, dus sûnder it bynwurd. De twadde Eastfryske tekst komt út in yn 1473 ôfsletten bûn fan Eastfryslân (dat ûnderwilens in greefskip ûnder in út dat gebiet sels ôfkomstige greve wurden wie) mei de stêd Grins en de Ommelannen tsjin hartoch Karel fan Bourgondië, dy't op dat stuit war die om Fryslân ûnder syn bewâld te bringen. It begryp "fry ende freesk" is hjirre ferbûn mei twa tiidwurden: "ferdigenje" en - al wer - "beskermje". Dúdlik is dat de formule ek yn 'e Eastfryske foarbylden te krijen hat mei de politike frijheid fan 'e Friezen, al is yn it Frijheidsbûn út 1430 gjin ferwizing nei bûtelânske lânshearen te finen.

De yn it fjirde skift ûnderbrochte teksten komme allegearre út lânfredes ("gaerlegers") út Westerlauwersk Fryslân of dêrmei gearhingjende stikken. De teksten beslane it tiidrek 1435-1495. De earste is yn it Middelnederlânsk steld, alle oaren binne yn it Aldfrysk. De formule "fry ende freesk" wurdt mei de folgjende tiidwurden ferbûn: "beskermje" (12x), "swarre" (6x), "helpe en hâlde" (njon-

ken "beskermje"; 1x), "hurdzje en hâlde" (ek wer njonken "beskermje"; 1x). Dan is der ek noch in gefal dat "fry ende freesk" net by in tiidwurd heart, mar op in ferhâldingswurd folget: "om fry ende freesk". It giet hyltiten wer om de politike frijheid fan 'e Friezen. Nijsgjirrich is dat twa kear sein wurdt dat dy net allinne Friezen, mar ek "Dútskers" (bedoeld sille wêze net-Fryske ynwenners fan Fryslân, dêrûnder ek Hollanners⁶) oangiet.

Yn it fyfte skift is in griemmank fan teksten út Westerlauwersk Fryslân gearbrocht. Dêryn wurdt yn trije gefallen de formule "fry ende freesk" mei tiidwurden ferbûn dy't al earder neamd binne, te witten "beskermje" (2x) en "hâlde" (1x), en yn ien gefal mei in noch net neamd tiidwurd ("stean"). Twa kear folgje de wurden "fry ende freesk" op in ferhâldingswurd: "fan fry ende freesk" en "om fry ende freesk". Ek yn twa gefallen wurdt "fry freesk" (dus wer sûnder it bynwurd) attributyf brûkt en wol by de substantiven "frydom" en "preuilegia". Yn alle hjirboppe neamde foarbylden út dizze groep stiet de formule wer yn ferbân mei de Fryske frijheid. Dat is ek it gefal yn 'e meidieling oer de rebelly fan 'e Sleattemers tsjin Albrecht fan Saksen yn 1498, dy't yn Worp fan Thabor syn kronyk te finen is. De wurden "vry vriesch" wurde dêr predikatyf brûkt, sa't fierders allinne yn 'e teksten út 'e earste groep it gefal wie (deryn gie it lykwols, sa't wy sjoen ha, krekt nèt om de politike frijheid fan 'e Friezen). Us formule wurdt "los" brûkt yn 'e propagandaslogan "vry vriesck sonder schattinge ende excys", dêr't de Geldersken mei oankamen, doe't se de Friezen dy't har âlde frijheid weromha woenen, oan har kant besochten te krijen (by Peter fan Thabor is de formulearring in krom oars as by Worp). De foarbylden dy't yn dizze groep ûnderbrocht binne, datearje út 'e jierren 1489-1515. Ien fynplak is dêr net by meirekkene: de saneamde profesy fan Eelcke Liauckama, de yn 1322 deasleine abt fan it kleaster Lidlum, dy't yn teksten út 'e santjinde ieu oerlevere is. Dêryn wurdt de formule "fry freesk" foarôfgien troch in besitlik foarnamwurd, de iennichste kear dat soks it gefal is.⁷ Ek hjirre slacht it begryp, krektgelyk as yn 'e slogan fan 'e Geldersken, op 'e politike frijheid fan 'e Friezen.

Ut it foargeande kinne de folgjende konklúzjes lutsen wurde. Fierwei it âldste fynplak fan 'e pearformule "fry ende freesk" is dat yn it Westerlauwerske Syndrjocht. De fynplakken yn 'e skiften II o/m V komme út folle letter boarnen, te witten út it tiidrek 1415-1515 (ien is net te datearjen en wurdt dêrom bûten beskôging litten). It docht bliken dat de formule net allinne yn alle dielen fan Fryslân gongber wie, mar opfallenderwiis ek troch de net-Fryske stêd Grins brûkt waard. Mei it ûndersochte wurdpear wurdt net altiten itselde útdrukt. Yn 'e teksten fan skift I slacht "fry ende freesk" op twa saken: de juridyske status en de "Volkszugehörigkeit" fan yndividuele persoanen út Fryslân, yn dy fan 'e skiften II o/m V hâldt deselde

formule ferbân mei de frijheid fan 'e Friezen (en ek de "Dútske" ynwenners fan Fryslân) fan 'e hearskippij fan frjemde lânshearen. Utsein yn skift I hat de formule dus in politike lading. It brûken fan it wurdpear "fry ende freesk" yn dy politike sin liket pas frij let opkommen te wêzen (it earste fynplak is alteast net âlder as 1415). Yn âldere frijheidsdokuminten fan 'e Friezen lykas de Wilkerren fan 'e Opstalsbeam út 1323 siket men de ferbining "fry ende freesk" bygelyks omdôch⁸. Noch opfallender is dat it brûken dêrfan, alteast mei de synjalearre politike ynhâld, foar it earst te finen is yn stikken dêr't de stêd Grins mei anneks is. De formule komt nei likernôch 1515 yn 'e boarnen net mear foar, wat gearfalt mei de definitive ein fan 'e Fryske frijheid yn Westerlauwersk Fryslân.

De wurden "fry ende freesk" (ek wol sûnder it bynwurd) kinne yn ferskillende grammatikale funksjes fûn wurde. Inkelde kearen wurde se brûkt yn funksjes dy't karakteristyk binne foar de wurdsoarte eigenskipswurd, en dat sawol predikatyf (yn 'e teksten fan skift I en yn Vh) as attributyf (ferbûn mei de haadwurden "frijdom" en "privileezjes"). Yn fierwei de measte gefallen komt it wurdpear lykwols foar as nominale konstituïnt, yn hokker gefal it as objekt fungearret. It brûken dêrfan is dan in manier om it begryp "Fryske frijheid" oan te tsjuten. Dat is bygelyks it gefal as "fry ende freesk" foarkomt as objekt by tiidwurden as "beskermje", "ferdigenje", "hâlde" en "helpe". In bytsje twivelich is de grammatikale funksje fan it wurdpear yn 'e gefallen dat it mei tiidwurden as "swarre" en "steane" ferbûn is. De fraach is oft it dan ek wer as objekt opfette wurde moat ôf as in adverbiale útdrukking. By swarren leit it lêste faaks mear yn 'e reden, al soe it dochs ek wol objekt wêze kinne. De betsjutting fan "fry ende freesk" soe yn dat gefal dan wêze: in eed fan trou oan 'e saak fan 'e Fryske frijheid. De ien kear brûkte útdrukking "fry ende freesk staen" sil sawat itselde betsjutte as de Fryske frijheid ferdigenje. De substantivyske funksje fan it wurdpear "fry ende freesk" is it dúdlikst te sjen yn dy gefallen dat it foarôfgien wurdt troch in besittlik foarnamwurd ("ws vry friesch") of troch in ferhâldingswurd. Mar ien kear wurdt "fry freesk" (sûnder bynwurd) as biedwurd brûkt (Vi, fariant: Vk).

Ta beslút noch dit. Meijering hat al steld dat it in nijsgjirrige fraach is hoe't de relaasje is fan 'e formules "fry ende freesk" en "fry ende frank"⁹. Ik kin dêr allinne mar it folgjende oer sizze. It wurdpear "fry ende frank" komt yn ferskate Germaanske talen (Nederlânsk, Leechdútsk, Heechdútsk, Ingelsk) foar¹⁰. Yn it Aldfrysk is it allinne oerlevere yn in brief út 1495: "fry ende franck kapie ende verkapie" en "fry ende franck to farren to kaepien ende to verkaepien"¹¹. De oerienkomst fan "fry ende frank" mei "fry ende freesk" is opfallend: beide formules besteane út twa ienliddige alliterearjende eigenskipswurden, it twadde elemint wurdt foarme troch in folksnamme ("freesk") of in oarspronklike folksnamme ("frank") en yn beide gefallen is

it elemint "fry", dat earst foaropstie, letter op it twadde plak kommen. No is it sa dat "frank" yn ferbining mei "frij" ek "frij" betsjut, mei oare wurden "fry ende frank" is in tautology. De wurden "fry ende freesk", teminsten yn 'e foarbylden út 'e skiften II o/m V, soenen ek wol ris sa'n tautology foarmje kinne. It elemint "freesk" slacht nammers net eksklusyf op 'e "Volkszugehörigkeit" fan 'e minsken dy't ûnder dat eigenskipswurd begrepen wurde, mei't ek de "Dútske" bewenners fan Fryslân der ûnder falle kinne, mar op har frijheid.

It foargeande bewiist noch net dat de pearformule "fry ende frank" as foarbyld tsjinne hat by de foarming fan "fry ende freesk", mar ûnmooglik is it net. Sa lang as noch net dúdlik is sûnt wannear't earstneamde pearformule yn gebrûk west hat, komme wy yn dat stik lykwols net fierder. Minder wierskynlik is dat de ferbining "fry ende freesk" yn it Westerlauwerske Syndrjocht it brûken fan deselde ferbining foar it oantsjuten fan 'e politike frijheid fan 'e Friezen yn 'e hân wurke hat. Net allinne is der in ferskil yn betsjutting, mar ek is it dan frjemd dat de formule mei politike ynhâld earder yn boarnen út Easterlauwersk Fryslân en de stêd Grins oerlevere is as út it gebiet dêr't de oanhelle syndrjochtteksten gongber wienen (Westerlauwersk Fryslân). De oerlevering is fansels net folslein, dat ek yn dat stik ha wy gjin absolute wissichheid.¹²

Oebele Vries

NOATEN:

1. R. Bülck, "'Lewer düad üs Slaw". Geschichte eines politischen Schlagwortes', *Niederdeutsches Jahrbuch*, 74 (1951) 99-126.
2. Ferl. oer pearformules: R. Matzinger-Pfister, *Paarformel, Synonymik und zweisprachiges Wortpaar. Zur mehrgliedrigen Ausdrucksweise der mittelalterlichen Urkundensprache*. Zürich, 1972.
3. K. de Vries, "'Frij en Frysk": in midsieusk biedwurd', *De Vrije Fries*, 50 (1970) 3-6; A. Feitsma en H.D. Meijering, 'Fryske taelskiednis', yn: *Meidielingen Stúdzjerjochting Frysk oan de Frije Universiteit yn Amsterdam*, nr. 2 (Amsterdam, 1978) 131-188 (oer 'fry ende freesk': 153-154).
4. Ferl. N.E. Algra, *Ein. Enkele rechtshistorische aspecten van de grondeigendom in Westerlauwers Friesland* (Groningen, [1966]) 100-101.
5. B. Sjölin, *Die „Fivelgoer" Handschrift*, Bd.I (Den Haag, 1970) 262 (Magnuskerren), 362 (Oerkerren).
6. Ferl. H.D. Meijering, "'Deutsch" in Friesland', *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, 20 (1983) 186.

7. Ferl. de folgjende oanhaal út R. Posthumus, *Prieuwcke fen Friesche Rijmmelerije* (Grins, 1824):
 "Uwz goed, uwz bloed, uwz frije Friesch
 Iz 't wijt, wier jae neij sjiette" (s. 72).
 Ik tankje dit sitaat oan dhr. R. de Boer, Wurdboekôfdieling fan 'e Fryske Akademy.
8. H.D. Meijering, *De Willekeuren van de Opstalsboom (1323). Een filologisch-historische monografie* (Groningen, 1974) 126.
9. Feitsma en Meijering, 'Fryske taelskiednis', 154.
10. E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek*, IX ('s-Gravenhage, 1929) spj. 1241 (s.v. *vranc*); A. Lasch en C. Borchling, *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, I (Neumünster, 1956) spj. 985 (s.v. *frank*); *Deutsches Rechtswörterbuch*, III (Weimar, 1935-1938) spj. 665-666 (s.v. *frank*); *The Oxford English Dictionary*, IV (Oxford, 1933) 511 (s.v. *frank*).
11. P. Gerbenzon e.a., *Friese brieven uit de vijftiende en zestiende eeuw* (Grins, 1967; Estrikken 42) nr. 4.
12. Mei tank oan N.R. Århammar en G. van der Meer foar har help.

BYLAGE

Skift I

- a) Di decken schil vessa fri ende freesch (Westerlauwersk Syndrjocht, 11te [9de?] ieu).¹
- b) da (eedsuaren) schillet vessa fry ende freesch (ibidem).
- c) ende (di dekken) fry ende frieseh to wessan (Syndrjocht foar it dekanaat Boalsert, 1377, fernijd 25-11-1400 en 20-8-1455).²
- d) Ende di decken emmer frij ende freesch to wessen (Syndrjocht foar it dekanaat Boalsert, 1404).³

Skift II

- a) dat wy vry ende vreesch mallickanderen beschermen willen ... teghens Kenen van den Broke en teghens alle Duetschen heren (bûn fan Grins mei Fivelgo, Halfampt en Middag, 26-3-1415).⁴
- b) off de vry ende vreesch gheliic ons nicht beschermen en wolde (ibidem).
- c) ende de vrii ende vreesch to beschermen (ibidem).
- d) dat elc lant mitten anderen vrij ende vreesch bescherme ... teghens die duessen ende zuderschen heren (ferdrach fan Grins, Humsterlân, Langewold en Vredewold mei Achtkarspelen, 5-6-1416).⁵
- e) vrij ende vreesch mit malcanderen to beschermen ... Ende wij willen zamentlike alle duesche ende zudersche heren ... buten lande ende Stad holden (ferdrach fan Grins mei Humsterlân, Vredewold, Langewold en Middag, 4-8-1428).⁶

- f) frij vnd freesch mit malcanderen to bescharmen ... Vnde willen samptlichen alle duijtsche vnd suijsersche heeren ... buijten der Stadt en Lande holden (ferdrach fan Grins mei kerspelen en buorskippen yn it Oldambt, 8-5-1435).⁷
- g) mit malcanderen vry ende vreesch te beschermen ... ende wy willen samptlyck alle duytsche ende suydersche heeren ... buyten onsen lande ende Stadt holden (ferdrach fan Grins mei Halfampt, Marne, Middag, Hunsingo Oosterampt, Fivelgo Westerampt, Fivelgo Oosterampt en Duurswold, 3-3-1439).⁸
- h) vry ende vreesch mit malcanderen toe bescharmen... Ende wy willen allen Duytsche heeren ende alle andere lueden ende heeren van buiten buten dezen landt ende stadt samptlich holden (ferdrach fan Grins mei Westerwolde, 23-8-1447).⁹
- i) myt malkanderen vry en vriesch to beschermen ... Ende wy willen samenlike alle Duessche en suudersche heren ... buten onse landen en stad holden (bûn fan Grins mei Halfampt, Marne, Middag, Hunsingo Oosterampt, Fivelgo Westerampt, Fivelgo Oosterampt, Duurswold, Langewold en Humsterlân, 6-8-1473).¹⁰
- j) myt malkanderen vry ende vriesch to beschermen ... Ende wy willen samentlicke alle duussche ende zuderssche heren ... buten vnse landen ende stad holden (bûn fan Grins mei deselden as yn i, 23-12-1482).¹¹
- k) vrij ende frees myt men kanderen toe beschermen ende freemde heren wt den lande to holden (bûn fan Grins mei Sânwâlden, 7-9-1493).¹²
- l) dat wy vry ende vrees mit malkanderen louen to holden ende mit malkanderen to beschermen Ende vremede heren wt den lande to holden (reversaal fan it bûn fan Grins mei Sânwâlden, 14-9-1493).¹³

Skift III

- a) fry freesch de ene mit den anderen bystandich wesen und bescharmen (oerienkomst fan 'e mienten yn Oerledingerlân, Moarmerlân, Norderlân, Aurikerlân en Brokmerlân mei haadlingen en miente yn Emsingo, 10-11-1430).¹⁴
- b) frye fresch mit malcanderen tho bescharmene (ibidem).
- c) vrig und vresch ... in eren vrygheyden ende rechten to vordedyngen ende to beschermen (bûn fan Eastfryslân mei Grins, Hunsingo, Fivelgo, Langewold en Humsterlân tsjin de hartoch fan Bourgondië, 1473).¹⁵

Skift IV

- a) die vry ende friesch zwoeren hebben ende zwoeren willen ende dat beschermen willen het sy vriesch of duytsch (lânfrede fan Eastergoa en Westergoa, 25-10-1435).¹⁶
- b) elck myt oderem fry ende freesck by scherme ... to jenst alle lands heren (lânfrede fan Eastergoa, Westergoa en Sânwâlden c.a., 15-8-1456).¹⁷
- c) alle dy jenne deer fry ende freesck swerre willet ende mey bischerme (ibidem).

- d) elck man myt orum fry ende freesck to beschermen ... tyenst alle wt londsche heren (lânfrede fan Westergoa, 9-12-1466).¹⁸
- e) alle dae jenne deer fry ende freesck swerra willeth ende mey bescherma (ibidem).
- f) mit ornirem fri ende fresk byscirme ... tojenst alla landis heren (lânfrede fan Eastergoa, Westergoa en Sânwâlden, 14-9-1467).¹⁹
- g) alle jenne der fri ende fresk schwara wyllet ende mey bischirma (ibidem).
- h) elck mit oerum frij ende freesck to bischermen ... to jenst alle landes heren (lânfrede fan Eastergoa, Westergoa en Sânwâlden, 10-8-1473).²⁰
- i) alle dy yenne deer fry ende fresk swerra wollith ende mey bescherme (ibidem).
- j) mit manckorum ... fry ende freesck beschiirm (eed, te swarren op 'e yn h neamde lânfrede, 10-8-1473).²¹
- k) alda ieen der fry ende freesck swerreth iefta swerren habbet ... hia zee freesck iefta tyoesch (ibidem).
- l) dae jenne deer fry ende freesck land ende lioed helpa ende haelda ende byscerma wollet (oare ferzy fan 'e yn j neamde eed, 10-8-1473).²²
- m) om fry ende freesck sint wr een commen (lânfrede fan Eastergoa en Westergoa, 31-8-1489).²³
- n) soe willet wij frij ende freesck myt malcorum byschirma hirda ende haelda (lânfrede fan Sânwâlden, 24-3-1495).²⁴

Skift V

- a) deer fry ende freesck in harsomheed des keysers ... staen willet (ferklearring fan hear Benedictus Heris, 11-8-1489).²⁵
- b) om wse frye freeska frydom toe beschirmen (brief fan Snits oan befreone haadlingen, 7-9-1491).²⁶
- c) om frij ende freesck toe beschirmen (ibidem).
- d) deer onder Grinsera gebyed sint ghinsen fan fry ende freesck (brief fan Eastergoa en Westergoa, 10-8-1492).²⁷
- e) om fry ende freesck waeghie (brief fan Tjaerd Muckema, 3-9-1492).²⁸
- f) wse frye freesche preuilegia (brief fan Eastergoa en Westergoa, 2-1-1494).²⁹
- g) dat yenna fry ende freesck willet halda (ibidem).
- h) ende wolden ... vry vriesch wesen (berjocht oer rebelly boargers fan Sleat tsjin Albrecht van Saksen, ca. 25-5-1498).³⁰
- i) Doen die Geldersche eerst int lant quaemen riefen sy vry vriesck sonder schattinge ende excys (berjocht oer Geldersken yn Fryslân, 1514/1515).³¹
- j) om vry ende vriesck to bescermen sy solden wesen vry sonder schattinge ende sonder excysen (idem).³²
- k) fry friesck excys fry schatting fry ende alle vreemde heren wt die lande toe keren (idem).³³
- l) Ws vry friesch schill æck waerda wey / Als ick jumma sidsa mey (profesy fan Eelcke Liauckama oer de kommende ûndergong fan 'e Fryske frijheid, net datearre).³⁴

NOATEN BY DE BYLAGE:

1. W. J. Buma, W. Ebel en M. Tragter-Schubert, *Westerlauwerssches Recht I. Jus Municipale Frisonum* (Göttingen, 1977) 168. It Westerlauwerske Syndrjocht is ek oerlevere yn Codex Unia, Druk en it Fivelinger hânskrift.
2. P. Sipma, *Oudfriesche Oorkonden* (3 dln; 's-Gravenhage, 1927-1941) II, nr. 38 (= O II 38).
3. Buma, Ebel en Tragter-Schubert, *Westerlauwerssches Recht I*, 594.
4. E. Friedländer, *Ostfriesisches Urkundenbuch* (2 dln; Emden, 1878-1881) I, nr. 245 (= OUB I 245).
5. *Pax Groningana. 204 oorkonden oer de forhâlding Grins-Fryslân yn de fyftjinde ieu* (Grins, 1975; Estrikken 49) nr. 1.
6. GA Groningen, Reg. Feith 1428.4; RA Groningen, Ommelander Archief 21. Druk: S.H. van Idsinga, *Het Staatsrecht der Vereenigde Nederlanden vertoond volgens de geschiedenissen der stad Groningen* (2 dln; Leeuwarden, 1758-1765) II, 349-351.
7. RA Groningen, Collectie De Sitter 220, f. 128-138 (= Reg. Feith 1435.17).
8. GA Groningen. Verzameling van stukken 69, f. 360-366 (= Reg. Feith 1439.10).
9. RA Groningen, Collectie De Sitter 220, f. 308-311 (= Reg. Feith 1538.25).
10. GA Groningen, Reg. Feith 1473.10; RA Groningen, Ommelander Archief 24. Druk: Van Idsinga, *Het Staats-recht*, II, 403-405.
11. GA Groningen, Reg. Feith 1482.2; RA Groningen, Ommelander Archief 25. Druk: H. O. Feith, *Werken van den Ommelander edelman Johan Rengers van Ten Post, I. Kronyk* (Groningen, 1852) 157-164.
12. P. Gerbenzon, *Codex Parisiensis* ('s-Gravenhage, 1954) 32.
13. *Pax Groningana*, nr. 99.
14. OUB I 390.
15. OUB II 924.
16. G.F. thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, *Groot Placaat en Charter-boek van Vriesland* (6 dln; Leeuwarden, 1768-1795) I, 512.
17. O II 41.
18. O II 67.
19. O III 8.
20. O II 73.
21. O II 74.
22. O II 75.
23. O II 175.
24. Gerbenzon, *Codex Parisiensis*, 37.
25. O II 172.
26. M. Oosterhout, *Snitser Recesboeken 1490-1517* (Assen, 1960) nr. 50.
27. O II 185.

28. P. Gerbenzon e.a., *Friese brieven uit de vijftiende en zestiende eeuw* (Grins 1967; Estrikken 42) nr. 3.
29. O II 189.
30. Worp Tyaerda van Rinsumageest, *Vierde boek der kronijken van Friesland* (Leeuwarden, 1850) 298.
31. Worp Tyaerda van Rinsumageest, *Vijfde boek der kronijken van Friesland* (Leeuwarden, 1871) 129.
32. *Ibidem*, 138.
33. Peter Jacobsz. van Thabor, *Historie van Vrieslant* (Leeuwarden, 1973) 182.
34. C. Schotanus, *De Geschiedenissen Kerckelyck ende Wereldtlyk van Friesland Oost ende West* (Franeker, 1658) 187. Ek yn: A. Feitsma, *Frysk út de 17de ieu, teksten en fragminten* (Grins, 1956; Estrikken 15) 35.